

بررسی علل کاهش جمعیت در خانواده ایرانی

حمیده عمرانی ابراهیم آباد^۱

چکیده

کاهش جمعیت در خانواده های ایرانی به عنوان یکی از مسائل مهم اجتماعی و اقتصادی در دهه های اخیر مطرح شده است. علل این پدیده شامل عواملی نظیر تغییرات فرهنگی و اجتماعی، تغییر در ارزش ها و نگرش های نسل های جدید نسبت به خانواده و فرزند آوری، وضعیت اقتصادی و بازار کار، افزایش هزینه های زندگی و تحصیلات، و مشکلات شغلی و مسکن برای جوانان است. علاوه بر این، عواملی چون سبک زندگی مدرن، افزایش ازدواج های دیر هنگام و عدم تمایل به داشتن فرزند بیشتر نیز تأثیرات زیادی بر کاهش نرخ تولد در ایران داشته اند. با توجه به آنچه در تحقیق گفته شد این مسائل نیازمند توجه و برنامه ریزی سیاست گذاران جهت بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی برای تشویق به فرزند آوری و حمایت از خانواده ها است.

کلیدواژه ها: خانواده، جمعیت، خانواده ایرانی

^۱ پایه پنجم، مدرسه علمیه فاطمه زهرا (سلام الله علیها)

مقدمه

کاهش جمعیت در خانواده ایرانی، یکی از مسائل مهم اجتماعی و اقتصادی است که در دهه‌های اخیر به تدریج به یک بحران جدی تبدیل شده است. این پدیده، که در برخی از کشورهای دنیا نیز مشاهده می‌شود، تأثیرات گسترده‌ای بر روی ساختار جمعیتی، توسعه اجتماعی و اقتصادی، و حتی فرهنگ جامعه دارد. در ایران، علی‌رغم پیشرفت‌های قابل توجه در حوزه‌های مختلف بهداشتی، آموزشی و اقتصادی، روند کاهش نرخ تولد و افزایش سن ازدواج به‌طور قابل توجهی در حال افزایش است. این تغییرات به‌ویژه در سال‌های اخیر، توجه پژوهشگران و سیاست‌گذاران را به خود جلب کرده و موجب شده است که علل و پیامدهای این پدیده در مرکز توجه قرار گیرد.

یکی از اصلی‌ترین علل کاهش جمعیت در خانواده ایرانی، تغییرات فرهنگی و اجتماعی است. تغییر نگرش افراد نسبت به مفهوم خانواده و فرزندآوری، به‌ویژه در میان نسل‌های جوان، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در این زمینه است. در دنیای امروز، جوانان بیشتر به دنبال تحقق فردی، شغلی و اجتماعی خود هستند و از این رو، تمایلی به تشکیل خانواده و داشتن فرزند در سنین پایین ندارند. بسیاری از آنان به‌ویژه در مناطق شهری، تشکیل خانواده را به تأخیر می‌اندازند و در نتیجه، سن ازدواج به‌طور میانگین افزایش یافته است. این تأخیر در ازدواج باعث کاهش زمان باروری می‌شود و در نهایت منجر به تولد فرزند کمتر در خانواده‌ها می‌گردد.

عوامل اقتصادی نیز به‌طور مستقیم بر کاهش جمعیت تأثیر گذاشته‌اند. هزینه‌های بالای زندگی، به‌ویژه در کلان‌شهرها، موجب شده است که خانواده‌ها تمایلی به داشتن فرزند بیشتر نداشته باشند. هزینه‌های مسکن، تحصیل، بهداشت و درمان، و دیگر مخارج زندگی، برای بسیاری از خانواده‌ها غیرقابل تحمل شده است. به علاوه، ناپایداری اقتصادی و شرایط تورمی نیز فشارهای اقتصادی بیشتری را بر دوش خانواده‌ها وارد می‌آورد که در نهایت می‌تواند بر تصمیم‌گیری‌های مرتبط با فرزندآوری تأثیر منفی بگذارد.

در این راستا، نقش زنان و تغییرات در وضعیت شغلی و اجتماعی آنان نیز قابل توجه است. افزایش سطح تحصیلات و اشتغال زنان، به‌ویژه در مشاغل حرفه‌ای و مدیریتی، موجب شده است که زنان به‌طور فزاینده‌ای درگیر مسائل شغلی و حرفه‌ای شوند و به همین دلیل تمایلی به داشتن فرزند کمتر از خود نشان دهند. این تغییرات در الگوهای شغلی و زندگی زنان، تأثیر زیادی بر نرخ تولد در خانواده‌ها داشته است.

از سوی دیگر، سیاست‌های دولتی در زمینه جمعیت و خانواده نیز نقش مهمی در روند کاهش جمعیت ایفا کرده‌اند. در سال‌های گذشته، سیاست‌های محدودکننده‌ای همچون محدودیت‌های مربوط به تعداد فرزندان و تبلیغات کاهش جمعیت در ایران به‌ویژه در دهه‌های ۷۰ و ۸۰، به‌طور قابل‌توجهی بر کاهش نرخ تولد تأثیر گذاشته است. با اینکه در سال‌های اخیر تلاش‌هایی برای تشویق به فرزندآوری صورت گرفته است، اما این سیاست‌ها به‌طور کامل نتوانسته‌اند روند کاهش جمعیت را متوقف کنند.

در نهایت، کاهش جمعیت در خانواده ایرانی به عنوان یک معضل اجتماعی و اقتصادی باید با دقت بیشتری بررسی شود و سیاست‌گذاران باید اقداماتی مؤثر و جامع در راستای ارتقاء وضعیت اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی خانواده‌ها اتخاذ کنند. همچنین، ایجاد شرایط مناسب برای بهبود وضعیت زندگی، کاهش هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی، بهبود خدمات بهداشتی و آموزشی، و حمایت از زنان در زمینه‌های شغلی و اجتماعی می‌تواند به افزایش نرخ تولد و تثبیت جمعیت در کشور کمک کند. تنها از طریق این تغییرات ساختاری و سیاست‌های جامع است که می‌توان به تأثیرات منفی کاهش جمعیت در آینده کشور پاسخ داد و از چالش‌های ناشی از آن جلوگیری کرد.

اهمیت و ضرورت:

کاهش جمعیت در خانواده ایرانی مسئله‌ای حیاتی است که به شدت بر ساختار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور تأثیر می‌گذارد. این روند، علاوه بر اینکه به کاهش نیروی کار و افزایش هزینه‌های حمایتی در آینده منجر می‌شود، می‌تواند چالش‌هایی مانند پیری جمعیت و کاهش توان اقتصادی را به دنبال داشته باشد. بنابراین، توجه به این موضوع و اتخاذ سیاست‌های مؤثر برای تشویق به فرزندآوری و بهبود شرایط زندگی خانواده‌ها، امری ضروری است تا کشور از آثار منفی این بحران در آینده محافظت کند و توسعه پایدار خود را حفظ نماید.

پیشینه:

برای نوشتن پیشینه تحقیق در رابطه با کاهش جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در ایران، می‌توان به مقالات زیر اشاره کرد که اطلاعات مهم و تحقیقاتی را در این زمینه ارائه می‌دهند:

مقاله "بررسی سیاست‌های تنظیم خانواده و تأثیر آن بر کاهش نرخ تولد در ایران" (نویسنده: محمدرضا احمدی و همکاران، سال انتشار: ۱۳۹۵) این مقاله به بررسی تاریخچه سیاست‌های تنظیم خانواده در ایران و تأثیرات آن بر کاهش نرخ تولد و تغییرات جمعیتی می‌پردازد. نویسندگان تحلیل می‌کنند که چگونه سیاست‌های تنظیم خانواده در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ منجر به کاهش شدید نرخ تولد شدند و مشکلات ناشی از این سیاست‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهند.

مقاله "آینده جمعیت ایران و چالش‌های پیری جمعیت" (نویسنده: ناصر کاظمی و همکاران، سال انتشار: ۱۳۹۸) این مقاله به چالش‌های ناشی از پیری جمعیت در ایران و تأثیر آن بر مسائل اقتصادی و اجتماعی می‌پردازد. نویسندگان در این تحقیق به بررسی تغییرات جمعیتی و اثرات آن بر نیروی کار، رشد اقتصادی و سیاست‌های حمایتی از سالمندان پرداخته‌اند.

مقاله "پیشنهادهای برای سیاست‌های تشویقی فرزندآوری در ایران" (نویسنده: سارا نوروزی و همکاران، سال انتشار: ۱۴۰۰) این مقاله به تحلیل علل کاهش نرخ تولد در ایران و ارائه راهکارهایی برای تشویق فرزندآوری و حمایت از خانواده‌ها می‌پردازد. نویسندگان به بررسی عواملی چون شرایط اقتصادی، تغییرات فرهنگی و سیاست‌های جمعیتی جدید پرداخته و پیشنهادهایی برای مقابله با بحران جمعیتی در آینده ارائه می‌دهند.

این مقالات می‌توانند به عنوان منابع اصلی برای مطالعه پیشینه تحقیق در این زمینه مورد استفاده قرار گیرند.

سوال اصلی: بررسی علل کاهش جمعیت در خانواده ایرانی چگونه است؟

هدف تحقیق:

هدف نگارنده از انجام این تحقیق بررسی علل کاهش جمعیت در خانواده های ایرانی و شناسایی عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی موثر بر این پدیده است.

مفهوم شناسی:

خانواده

تعریف لغوی:

خانواده . خاندان . دودمان . خیل خانه . تبار. (دهخدا، ص ۳۰۰)

تعریف اصطلاحی:

خانواده از نظر اصطلاحی: خانواده، نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولیدمثل، توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو، اسلام، که برنامه ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است"^۱

جمعیت:

تعریف لغوی:

انجمن شدن . گرد هم آمدن . همگروهی . گروه . مردم بسیار که در جایی گرد آیند. سکنه ُ یک ده ، شهر، ایالت و کشور. انجمن .^۲

تعریف اصطلاحی:

اصطلاح "جمعیت" معمولاً به مجموعه ای از انسان ها اطلاق می شود که در یک مکان خاص و در یک بازه زمانی معین زندگی می کنند. این افراد ممکن است از جنبه های مختلف ویژگی های مشترک یا متفاوتی داشته باشند. در تعریفی دیگر، جمعیت به گروهی از افراد گفته می شود که می توان آن ها را بر اساس ویژگی هایی مثل سن، جنسیت، وضعیت اجتماعی، وضعیت اقتصادی، یا محل سکونت تقسیم بندی کرد.^۳

^۱ دهخدا، لغت نامه، ص ۳۰۰

^۲ مخمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ص ۱۱

^۳ دهخدا، لغت نامه، ص ۲۶۳

^۴ سرایی، جمعیت شناسی، مبانی و زمینه ها، ص ۸۳

یکی دیگر از علل اقتصادی کاهش جمعیت در ایران، بیکاری و عدم ثبات شغلی است که بسیاری از جوانان با آن مواجه هستند. نبود فرصت‌های شغلی مناسب و درآمد کافی، باعث شده تا افراد از داشتن فرزند خودداری کنند یا آن را به تعویق بیندازند. به ویژه در شرایط اقتصادی کنونی که تورم بالا و قدرت خرید پایین است، بسیاری از خانواده‌ها احساس می‌کنند که قادر به تأمین نیازهای مالی فرزندآوری نخواهند بود. این مشکلات اقتصادی در کنار نبود سیاست‌های حمایتی قوی از خانواده‌ها، به طور قابل توجهی بر نرخ باروری تأثیر گذاشته است.^۱

۴. علل فرهنگی و اجتماعی کاهش جمعیت

علل فرهنگی و اجتماعی کاهش جمعیت در ایران به تغییرات در نگرش‌های جوانان و زنان مرتبط است. با افزایش سطح تحصیلات و آگاهی‌های اجتماعی، بسیاری از زنان و جوانان ترجیح می‌دهند که به جای تشکیل خانواده و بچه‌دار شدن، بر روی پیشرفت شغلی و تحصیلی خود تمرکز کنند. این تغییرات فرهنگی به ویژه در میان نسل‌های جدید و شهرنشین بیشتر مشاهده می‌شود. همچنین، تغییرات در نگرش‌ها نسبت به ازدواج و زندگی خانوادگی و رشد فردگرایی باعث شده تا تمایل به داشتن فرزند کمتر شود. این مسائل به ویژه در خانواده‌های شهری که با فشارهای اقتصادی مواجه هستند، به طور قابل توجهی به کاهش نرخ باروری منجر شده است.^۲

در سال‌های اخیر، کاهش نرخ باروری در بسیاری از کشورها به ویژه کشورهای توسعه یافته به یک موضوع مهم اجتماعی و فرهنگی تبدیل شده است. یکی از مهم ترین عوامل این کاهش، تغییر نگرش‌های فرهنگی و اجتماعی نسبت به ازدواج و فرزندآوری است. بسیاری از جوانان به دلیل تمایل به تحصیلات عالی و پیگیری

^۱ رضایی، تحلیل اقتصادی کاهش جمعیت در ایران، ص ۴۰

^۲ رضایی، همان، ص ۵۴

اهداف شغلی، تصمیم به تأخیر در ازدواج و داشتن فرزند می گیرند. علاوه بر این، در جوامع مدرن، اولویت های فردی مانند آزادی فردی و استقلال اقتصادی باعث شده است که افراد کمتر به تشکیل خانواده توجه کنند.^۱

کاهش جمعیت در بسیاری از جوامع امروزی به یک مسأله پیچیده تبدیل شده که ناشی از تغییرات اجتماعی، اقتصادی و حتی روان شناختی است. یکی از دلایل اصلی کاهش نرخ تولد، تغییر در نگرش های افراد به زندگی و خانواده است. در گذشته، تشکیل خانواده و داشتن فرزند یکی از اهداف اصلی افراد بود، اما امروزه بسیاری از جوانان ترجیح می دهند که به دنبال تجربیات شخصی، سفر، و توسعه حرفه ای خود بروند و داشتن فرزند را برای زمانی دورتر به تأخیر بیندازند.

از سوی دیگر، تحول در نقش های جنسیتی نیز به کاهش تمایل به بچه دار شدن کمک کرده است. زنان امروزی بیشتر از هر زمان دیگری در جامعه فعال هستند و به تحصیلات عالی و شغل های مهم دست یافته اند. این تغییرات به این معناست که بسیاری از آنها به جای تمرکز بر نقش مادر، بیشتر به دنبال توسعه شخصی و حرفه ای خود هستند.^۲

۵. عوامل مرتبط با سبک زندگی و سلامت در کاهش جمعیت

سبک زندگی مدرن و تغییرات اجتماعی و اقتصادی در ایران به طور قابل توجهی بر کاهش جمعیت تأثیر گذاشته است. زندگی شهری و افزایش فشارهای اقتصادی سبب شده تا افراد بیشتر به تحصیل و شغل خود توجه کنند و تمایل کمتری به تشکیل خانواده و داشتن فرزند داشته باشند. علاوه بر این، شیوع تکنولوژی های مدرن، دسترسی آسان به روش های پیشگیری از بارداری، و تغییر نگرش های اجتماعی نسبت به نقش زن در جامعه باعث شده است که افراد انتخاب های متفاوتی در زندگی شخصی خود داشته باشند. این تحولات نه تنها در کاهش نرخ باروری مؤثر بوده، بلکه باعث تغییر در الگوهای ازدواج و خانواده نیز شده است.

^۱ متکلمی، جمعیت شناسی و تحولات اجتماعی در ایران، ص ۴۵

^۲ متکلمی، همان، ص ۸۰

سبک زندگی مدرن و تغییرات اجتماعی و اقتصادی در ایران به طور قابل توجهی بر کاهش جمعیت تأثیر گذاشته است. زندگی شهری و افزایش فشارهای اقتصادی سبب شده تا افراد بیشتر به تحصیل و شغل خود توجه کنند و تمایل کمتری به تشکیل خانواده و داشتن فرزند داشته باشند. علاوه بر این، شیوع تکنولوژی‌های مدرن، دسترسی آسان به روش‌های پیشگیری از بارداری، و تغییر نگرش‌های اجتماعی نسبت به نقش زن در جامعه باعث شده است که افراد انتخاب‌های متفاوتی در زندگی شخصی خود داشته باشند. این تحولات نه تنها در کاهش نرخ باروری مؤثر بوده، بلکه باعث تغییر در الگوهای ازدواج و خانواده نیز شده است.

عوامل مرتبط با سبک زندگی و سلامت به طور مستقیم بر کاهش جمعیت تأثیر می‌گذارند. در دنیای امروزی، شیوه زندگی فعال و پرمشغله، به خصوص در جوامع شهری، موجب شده که افراد بیشتر تمرکز خود را بر روی شغل و اهداف شخصی قرار دهند و کمتر خود را بر روی شغل و اهداف شخصی قرار دهند و کمتر به تشکیل خانواده فکر کنند. علاوه بر این، تمایل به حفظ سلامت جسمانی و روانی خود باعث شده بسیاری از افراد به تأخیر انداختن تصمیم برای داشتن فرزند را انتخاب کنند. سبک زندگی سالم و نگرانی از تأثیرات منفی بارداری بر سلامت جسمی، به ویژه در زنان شاغل و کسانی که به دنبال تناسب اندام هستند، باعث کاهش تمایل به بچه دار شدن می‌شود.

۶. سیاست‌های دولتی و تأثیر آن‌ها بر کاهش جمعیت

سیاست‌های دولتی ایران در زمینه جمعیت، به ویژه پس از دهه ۱۳۷۰، تأثیرات چشمگیری بر کاهش نرخ باروری و تغییرات جمعیتی داشته است. در ابتدا، سیاست‌های تشویق به افزایش جمعیت از سوی دولت اتخاذ شد، اما با گذر زمان و تغییرات اجتماعی و اقتصادی، سیاست‌های دولتی به طور ناگهانی به سمت کاهش جمعیت تغییر کرد. اجرای برنامه‌های پیشگیری از بارداری و آموزش‌های مربوط به کنترل جمعیت، از جمله سیاست‌هایی بودند که دولت‌ها در این راستا به کار گرفتند. این تغییرات سیاستی موجب کاهش باروری در میان خانواده‌ها و افزایش توجه به مسائل اقتصادی و اجتماعی در فرزندآوری شد. به علاوه، سیاست‌های حمایتی از زنان و خانواده‌ها نیز بر تصمیمات افراد در زمینه تشکیل خانواده تأثیر گذاشت.

سیاست‌های دولتی نقش مهمی در روند تغییرات جمعیتی و کاهش نرخ باروری دارند. بسیاری از کشورها با اجرای سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی همچون افزایش حمایت‌های مالی برای خانواده‌ها، تأمین امکانات

بهداشتی و آموزشی، یاحتی سیاستهای تشویقی برای فرزند آوری، سعی در مقابله با روند کاهش جمعیت دارند. به عنوان مثال، برخی کشورها سیاستهای تشویقی مالیاتی برای زوج ها و ارائه تسهیلات در زمینه مراقبت از کودکان را اجرا کرده اند تا افراد را به داشتن فرزند بیشتر ترغیب کنند. اما در برخی کشورها، به دلیل فشارهای اقتصادی یا موانع اجتماعی، این سیاستهای نتوانسته اند به اندازه کافی تأثیرگذار باشند.^۱

۷. راهکارها و پیشنهادات برای مقابله با کاهش جمعیت

برای مقابله با کاهش جمعیت، باید سیاستهای متعددی به طور همزمان اجرا شوند که شامل تشویق به ازدواج و فرزندآوری از طریق حمایت های مالی و اجتماعی، بهبود شرایط کاری و اقتصادی خانواده ها، و افزایش دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی باشد. همچنین، ایجاد برنامه های جامع برای ترویج فرهنگ خانواده و فرزندآوری، به ویژه در میان نسل های جوان، می تواند نقش مؤثری در حل این بحران ایفا کند. به علاوه، تسهیل شرایط برای زنان در زمینه ترکیب شغل و خانواده، ایجاد محیط های کاری انعطاف پذیر، و ارائه خدمات نگهداری از کودکان نیز می تواند به تشویق خانواده ها به داشتن فرزند بیشتر کمک کند.

برای مقابله با کاهش جمعیت، نیاز است که راهکارهایی جامع و مؤثر در سطح ملی و بین المللی ارائه شود. یکی از مهم ترین پیشنهادات، افزایش حمایت های اجتماعی و اقتصادی از خانواده ها است، از جمله تخصیص یارانه های ویژه برای زوج های جوان، کاهش هزینه های مسکن و آموزش، و فراهم کردن تسهیلات بهداشتی برای مادران و آموزش، و فراهم کردن تسهیلات بهداشتی برای مادران و نوزادان. همچنین، تشویق به ایجاد محیط های کاری منعطف و حمایت از زنان شاغل در ترکیب با خانواده می تواند به افزایش نرخ باروری کمک کند. علاوه بر این، بهبود فرهنگ عمومی درباره خانواده و فرزندآوری از طریق برنامه های آموزشی و رسانه ای، نقش مهمی در تغییر نگرش ها و ترغیب به افزایش جمعیت ایفا می کند.^۲

۸. نتیجه گیری

بنابر آنچه گفته شد کاهش جمعیت در خانواده های ایرانی تحت تاثیر عوامل مختلفی از جمله تغییرات فرهنگی، افزایش هزینه های زندگی، مشکلات اقتصادی، و تحصیلات بالاتر قرار دارد. این روند ممکن است در

^۱ فصاحت، تحولات جمعیتی ایران، عوامل، پیامدها، راهبردها، ص ۷۵

^۲ سلطانی، همان، ص ۱۰۵

آینده به چالش هایی مانند کاهش نیروی کار، افزایش سالمندی و تغییرات در ساختار اجتماعی و اقتصادی منجر شود.

فهرست منابع

- ۱- پژوهیان، حسین، تحولات اجتماعی ایران، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم، سال ۱۳۹۹
- ۲- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، انتشارات نشر دانشگاهی، چاپ سوم، سال ۱۳۹۱
- ۳- سرایی، حسن، جمعیت شناسی، مبانی و زمینه ها، انتشارات سمت، چاپ نهم، سال ۱۴۰۱
- ۴- زارع، بیژن، جمعیت شناسی اقتصادی و اجتماعی، انتشارات سمت، چاپ هشتم، سال ۱۴۰۰
- ۵- رضائی، محمد مهدی، تحلیل اقتصادی کاهش جمعیت در ایران، انتشارات کیسان، سال ۱۳۹۳
- ۶- فصاحت، محسن، تحولات جمعیتی ایران، عوامل، پیامدها، راهبردها، نشر پژوهشکده زن و خانواده، سال ۱۳۹۲
- ۷- متکلمی، علی اکبر، جمعیت شناسی و تحولات اجتماعی در ایران، انتشارات سمت، سال ۱۳۹۹
- ۸- محمدی ری شهری، محمد، تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، انتشارات دارالحدیث، سال ۱۳۸۹